

Straffprocessuella tvångsmedel

Några allmänna utgångspunkter och principer

Armin Khajehdehi, adjunkt i straff- och processrätt

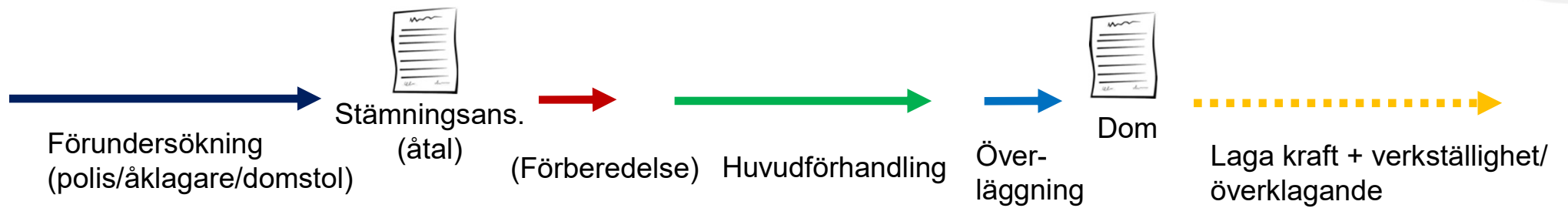
UPPSALA
UNIVERSITET

Föreläsningens disposition

- Innebörden av straffprocessuella tvångsmedel
- Principerna
- Bevisbörda och beviskrav
- Personella tvångsmedel i relation till:
 - Förundersökning
 - Huvudförhandling
 - Efter huvudförhandling
- Reella tvångsmedel
- Unga lagöverträdare
- Vissa andra processuella frågor

Brottmålsprocessens schema

Innebörden av straffprocessuella tvångsmedel

- Från inkvisitorisk process till ackusatorisk process (se NJA 1990 s. 542)
- Rättssäkerhetsgarantier i bl.a. 2 kap. 9 § regeringsformen, jfr 2 kap. 6 och 20 §§ RF
- Lagstöd krävs för varje åtgärd
- Statens medel för att bedriva förundersökning och beivra brott
- Skydda förundersökningens bedrivande, se t.ex. 5 kap. 1 § RB och 18 kap. 1 § OSL
- Förhindra utredningen från yttre påtryckningar

De grundläggande principerna

- Kontradiktionsprincipen – en rättvis rättegång
 - 2 kap. 11 § andra stycket regeringsformen, se t.ex. 46 kap. 11 § första stycket rättegångsbalken
 - Artikel 6.1 EKMR
 - NJA 2023 s. 315 (att kändan inte fick möjlighet att yttra sig över kostnadsyrkandet utgjorde ett grovt rättegångsfel)
 - RH 2013:8 (åberopande av barnförhör, när varken tilltalad eller dennes försvarare närvarat, stod i strid med rätten till en rättvis rättegång – åtalet ogillades)
 - Skäligt rådrum, 32 kap. 1 § rättegångsbalken
 - Rätt att yttra sig vid exv. häkttingsförhandlingar, 24 kap. 14 och 17 §§ rättegångsbalken (se rättsfallet NJA 2019 s. 741)

De grundläggande principerna, forts.

- Objektivitetsprincipen
 - 23 kap. 4 § rättegångsbalken. En förundersökning ska bedrivas objektivt. Vid förundersökningen ska undersökningsledaren och den som biträder honom eller henne söka efter, ta till vara och beakta omständigheter och bevis som talar såväl till den misstänktes fördel som till hans eller hennes nackdel. /.../ Även brottsbekämpande verksamhet **före** en förundersökning ska bedrivas objektivt.
- Principen tillämplig även vid underrättelseverksamhet
- Objektivitetsprincipen ska genomsyra hela förundersökningsförfarandet
- Gäller även i förhållande till målsäganden (se t.ex. NJA 2019 s. 15)
- Även när åtal har väckts (45 kap. 3 a § rättegångsbalken)
- Skyldighet att överklaga till tilltalads fördel (20 kap. 2 § tredje stycket rättegångsbalken)

De grundläggande principerna, forts.

- Legalitetsprincipen – lagstöd för det tvång som används
 - Bestämmelser om tvångsmedel ska tolkas enligt dess ordalydelse
 - Analogiförbud (se t.ex. NJA 1977 s. 403 och NJA 2023 s. 446)
 - RF och EKMR
 - In dubio pro reo (hellre fria än fälla)
 - Restriktiv lagtolkning vid vaga rekvisit (NJA 2020 s. 241 p. 9 "Musikmiddagarna")
- Ändamålsprincipen – ändamålet med åtgärden måste ha stöd i lag
 - NJA 2016 s. 1195 (ålder är en straffbarhetsbetingelse, inte en del av brottsbegreppet, därför saknades lagstöd för kroppsbesiktning)
 - Punkt 5. Härutöver gäller att ändamålsprincipen, som härleds ur 2 kap. 21 § RF, ska beaktas. Denna princip, som delvis sammanfaller med legalitetsprincipen, innebär att ett tvångsmedel får användas bara för de i lagen angivna ändamålen.

De grundläggande principerna, forts.

- Behovsprincipen – ska vara nödvändigt med hänsyn till syftet
 - NJA 2018 s. 189 (principen gäller även vid beslut om kvarstad, enligt 15 och 26 kap. RB)
 - Är åtgärden nödvändig i det enskilda fallet
 - Är tvånget verkningsfullt i det enskilda fallet
- Proportionalitetsprincipen – avvägning mellan olika hänsyn
 - Den tilltänkta åtgärden inte får vara mer ingripande, omfattande eller varaktig än att den står i rimlig proportion till vad som kan vinnas med åtgärden (se t.ex. NJA 2023 s. 411 och NJA 2015 s. 261)
 - Se t.ex. 24:1 st. 3, 24:5 a st. 2 och 25:1 st. 4 rättegångsbalken
 - Även 1 § LUL
- Överskridande → kan utgöra brott, exv. 20 kap. 1 § och 4 kap. brottsbalken.
 - Ansvarsfrihetsgrunderna i 24 kap. brottsbalken kan åberopas

Bevisbörda och beviskrav

Beviskrav

- Anledning *anta*
- Kan antas
- Skäligen misstänkt
- Sannolika skäl misstänkt
- Tillräckliga skäl för åtal
- Ställt utom rimligt tvivel (se t.ex. NJA 2023 s. 29)

Bevisbörda

- Åklagaren har bevisbördan

Tvångsmedel i relation till förundersökning (FU)

- 23 kap. RB reglerar förundersökningen
- Huvudregel: "anledning anta", 23 kap. 1 § första stycket rättegångsbalken
- 23 kap. 3 § rättegångsbalken – bestämmelser om vem som bedriver
 - "Anledning anta": polisen bedriver undersökningen
 - "Skäligen misstänkt": åklagaren bedriver undersökningen
- Även bestämmelser i förundersökningskungörelsen
- 23 kap. 16 § rättegångsbalken reglerar tvångsmedelsanvändning under FU
- 23 kap. 22 § rättegångsbalken, om förenklad utredning, se bl.a. 24 § FUK
 - Ansvarsfrågan ska gå att bedöma
- 23 kap. 2 § rättegångsbalken. Syftet med FU. Se även 45 kap. 1 § rättegångsbalken.

Tvångsmedel i relation till förundersökning (FU)

Kategorier av tvångsmedel

- Personella: avser en persons inskränkta frihet, t.ex. häktning
- Reella: avser inskränkningar beträffande förfoganderätt över viss egendom, t.ex. beslag
- Hemliga tvångsmedel: inte direkt tvång, men den enskilde hade motsatt sig

Tvångsmedel i relation till förundersökning (FU)

Personella tvångsmedel

- Häktning (9 månader, 24:4 a RB, med vissa undantag)
 - NJA 2021 s. 704 (prövning att passera 9 månader görs en gång, därefter proportionalitetsbedömning)
- Anhållande (72 timmar, 23:12 och jfr 13 § RB)
- Gripande (6 timmar, 23:9 RB, med vissa undantag)
- Hämtning (23:7 RB), medtagande till förhör (23:8 RB) och kvarhållande för förhör (23:9 RB)

Häktning

- Häktningssamtalen → häktningssamtal inom 96 timmar (23 kap. 13 §, undantag i 13 a § RB)
- Fyra häktningssamtal
 - 1. Fakultativ häktning, 24 kap. 1 § första stycket RB
 - 2. Obligatorisk häktning, 24 kap. 1 § andra stycket RB
 - 3. Häktning oberoende brottets beskaffenhet, 24 kap. 2 § RB
 - 4. Utredningshäktning, 24 kap. 3 § RB
- Tre särskilda häktningsskäl (24 kap. 1 § första stycket 1–3 RB)
 - Flyktfara (p. 1) – avviker eller på något annat sätt undandrar sig lagföring eller straff
 - Kollusionsfara (p. 2) – undanröja bevis eller på något annat sätt försvårar sakens utredning
 - Recidivfara (p. 3) – fortsätter sin brottsliga verksamhet
- Restriktioner (24 kap. 5 a § RB) – kollusionsfara måste föreligga
 - NJA 2021 s. 670 (vid vilka fall behovet av restriktioner är som störst)
- Rätten beslutar (24 kap. 5 § RB)

Häktning – fakultativ häktning

- 24 kap. 1 § första stycket rättegångsbalken
- Sannolika skäl
- Brott med åtminstone ett år i straffskalan (se t.ex. 3 kap. 5 § brottsbalken)
- Åtminstone ett särskilt häktningsskäl
- Proportionerligt (jfr 26 kap. 6 § brottsbalken)
- Preliminär prövning av straffvärde

Häktning – obligatorisk häktning

- 24 kap. 1 § andra stycket rättegångsbalken
- Kallas ibland för presumtionsregeln
- Sannolika skäl
- Inte föreskrivet lindrigare straff än fängelse 1 år 6 månader – ändrad lydelse 1 juli 2023
- Inte uppenbart att häktningsskäl saknas
- Proportionerligt (jfr 26 kap. 6 § brottsbalken)
- Preliminär prövning av straffvärde
- Kan inte häkta vid osjälvständiga brott – inte ens vid försök till mord
 - Annan straffskala vid försöksbrott, 23 kap. 1 § brottsbalken
 - Inget lägsta straff vid förberedelse och stämpling, 23 kap. 2 § brottsbalken

Häktning – oberoende brottets beskaffenhet / utredningshäktning

Häktning oberoende brottets beskaffenhet (24 kap. 2 § rättegångsbalken)

- Sannolika skäl
- Oberoende brottets beskaffenhet – även vid bötesbrottslighet
- Vägrar uppge identitetsuppgifter eller
- saknar hemvist inom riket och risk för flyktfara
- Häktningförbudet enligt 1 § fjärde stycket inte tillämpligt

Utredningshäktning (24 kap. 3 § rättegångsbalken)

- Skäligen misstänkt
- Föreskrivet fängelse ett år eller mer
- Särskilda häktningsskäl och
- synnerlig vikt att misstänkt tas i förvar i avvaktan på ytterligare utredning
- Endast en vecka (24 kap. 19 § RB)

Häktning – särskilda häktningsskäl

- Flyktfara
 - Håller sig undan lagföring eller straff
 - Fara för att gömma sig, såväl inom Sverige som utomlands
 - Svag anknytning
- Kollusionsfara
 - Undanröjer bevis
 - Försvårar sakens utredning
- Recidivfara
 - Fortsätter sin brottsliga verksamhet
 - Snäv tidsrymd mellan lagföringar och nya misstankar
 - Tidigare lagföringar besläktade med nya misstankar
 - Krävs inte tidigare lagföring

Ytterligare om "risken" för särskilt häktningsskäl

- 24 kap. 1 § st. 1 rättegångsbalken. Den som på **sannolika skäl** är misstänkt för ett brott för vilket det är **föreskrivet fängelse i ett år eller mer** får häktas, om det med hänsyn till **brottets beskaffenhet**, den **misstänktes förhållande** eller någon **annan omständighet** finns **risk** för
 - Flyktfara
 - Kollusionsfara
 - Recidivfara
- "Skäligen kan befaras" – inte konsekvent
- "Påtaglig risk" – för strängt
- "Risk" – lagom (dock beaktansvärd)
 - Konkret, beaktansvärd och något som man på allvar har att räkna med

Huvudförhandling (huf) och efter avslutad huf

Huvudförhandling

- Frifotsyrkande kan framställas hela tiden
- Skyndsamhetskrav (se 45 kap. 1 och 14 §§, även 51 kap. 15 § andra stycket rättegångsbalken)
- Rätt till rättegång inom skälig tid för frihetsberövade, artikel 5 p. 3 EKMR
- Alltjämt häktad

Efter avslutad huvudförhandling

- Rätten ska häva om skäl saknas (24 kap. 20 § rättegångsbalken) – ex officio
- Kollusionsfara föreligger inte längre – restriktioner ska hävas
- Häkttningsbeslut gäller bara fram till dom (NJA II 1943 s. 341, även JO 2008/09 s. 53)

Doms meddelande

- 24 kap. 21 § rättegångsbalken. Vid fällande dom ska rätten pröva om han ska stanna kvar i häkte till dess domen vinner laga kraft. Om den misstänkte inte är häktad, får rätten förordna att han ska häktas.

Anhållande och gripande

Anhållande (24 kap. 6 § rättegångsbalken)

- Finns det skäl att häkta någon, får han anhållas i avvaktan på häktningsbeslut
- Utredningsanhållande i vissa fall

Gripande (24 kap. 7 § första stycket rättegångsbalken)

- Finns det skäl att anhålla någon får en polisman gripa honom
- 26 kap. 2 §, 29 kap. 4 § och 30 kap. 3 § brottsbalken inte tillämpliga

- Hinder mot anhållande/gripande vid förväntad bötespåföljd

Envarsgripande (24 kap. 7 § andra stycket rättegångsbalken)

- 29 § polislagen → 10 § första stycket 2 polislagen
- 27 kap. 4 § rättegångsbalken
- Skyndsam överlämning till polis (se bl.a. Göta hovrätts dom av den 25 april 2013 i mål B 1395-12)

Reseförbud och anmälningsskyldighet

- 24 kap. 4 § tredje stycket rättegångsbalken. "Att reseförbud eller anmälningsskyldighet får träda i stället för häktning föreskrivs i 25 kap."
- Skäligen misstänkt
- Flyktfara (självständigt tvångsmedel, 1 st.)
- Flykt-, kollusions- och recidivfara (alternativ till häktning, 3 st.)

Reseförbud (25 kap. 1 § första stycket 1 rättegångsbalken)

- Förbud att utan tillstånd lämna en anvisad vistelseort
- Reseförbud får förenas med anmälningsskyldighet (25 kap. 2 §)
- NJA 2008 s. 868 (reseförbud drygt fyra år proportionerligt)

Anmälningsskyldighet (25 kap. 1 § första stycket 2 rättegångsbalken)

- Föreskrift om att på vissa tider anmäla sig hos Polismyndigheten
- RH 1981:138 – erinrade om 25 kap. 9 §

Kvarstad (26 kap. 1 § rättegångsbalken)

- SO: provisoriskt beslagtagande av (en skuldsatt persons) egendom
- Syfte att säkerställa verkställighet
- Förhindras göra sig av med egendom
- Proportionalitetsbedömning, 2 st.
- "Presumption" vid höga belopp (NJA 1992 s. 154)
- Hävas vid tillräcklig säkerhet, 26 kap. 6 §
 - Säkerhet enligt 2 kap. 25 § utsökningsbalken

Beslag (27 kap. 1 § rättegångsbalken)

- Tillfälligt omhändertagande av egendom
- Krav på konkret brott
- Föremålet får tas i beslag om det skäligen kan antas
 1. ha betydelse för utredning om brott, (bevisbeslag)
 2. ha tagits ifrån någon genom brott, (återställandebeslag)
 3. vara förverkat på grund av brott, (förverkandebeslag)
 4. kunna användas för att utföra en genomsökning på distans, eller
 5. ha betydelse för utredning om förverkande av utbyte av brottslig verksamhet enligt 36 kap. 1 b § brottsbalken (utbytesförverkande).
- Endast lös egendom (jfr 27 kap. 15 §)
- 27 kap. 14 a § rättegångsbalken → 36 kap. 3 § brottsbalken
- Beslagsförbud (27 kap. 2 § rättegångsbalken) – ändrad lydelse 1 juni 2022
 - Proportionalitetsbedömning beträffande närstående (prop. 2021/22:119 s. 165)

Hemliga tvångsmedel

- Hemlig avlyssning av elektronisk kommunikation (18 §)
- Hemlig övervakning av elektronisk kommunikation (19 §)
- Hemlig kameraövervakning (20 a §)
- Hemlig rumsavlyssning (20 d §)
- Skäligen misstänkt eller utreda vem som skäligen kan misstänkas
- Synnerlig vikt
- Offentligt ombud (26 §)
- Sammanträde (28 §)
- Överskottsinformation (23 a §) – ändrad lydelse 1 oktober 2023

Husrannsakan och kroppsvisitation m.m.

- 28 kap. 1 § rättegångsbalken
 - Anledning anta, skäligen misstänkt och synnerlig anledning
- 28 kap. 11–12 §§ rättegångsbalken
 - Kroppsvisitation: "yttre", dvs. sådant man har med och på sig
 - Kroppsbesiktning: "inre"

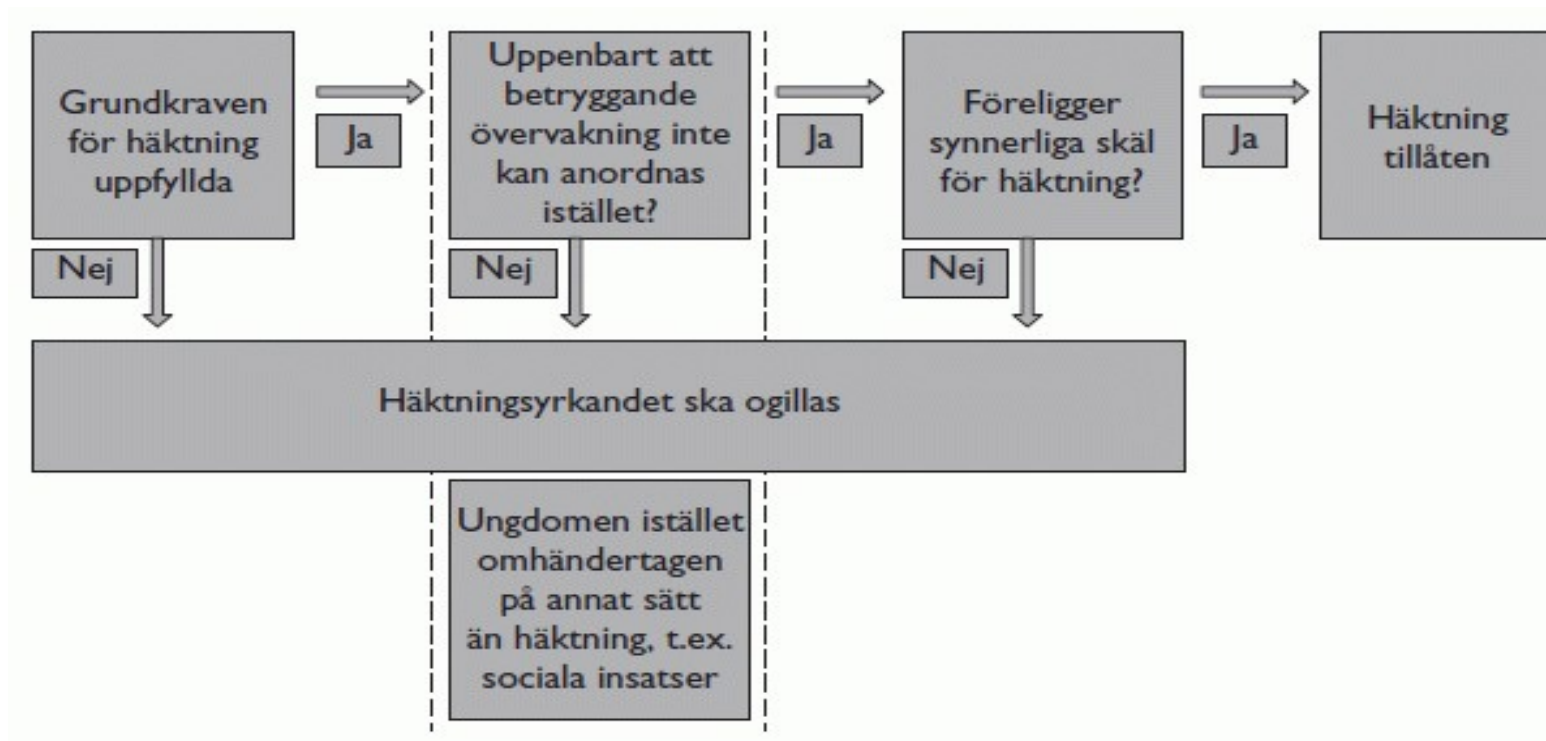

Unga lagöverträdare

- 24 kap. 4 § andra stycket rättegångsbalken → LUL (1964:167)
 - Betyggande övervakning ska inte kunna ordnas
- LUL tillämplig på personer som inte fyllt 21 år
 - RB tillämplig på häktning för 18+ åringar
 - LUL tillämpning på häktning för 15–17 åringar
- Anhållande och häktning vid synnerliga skäl, för den som inte fyllt 18 år, 23 § LUL
 - Inte synnerliga skäl att häkta 15-åring för grova tillgreppsbrott, NJA 2015 s. 649
 - Synnerliga skäl att häkta 16-åring misstänkt för mord, RH 2004:61
 - Synnerliga skäl att häkta 16-åring för våldsbrott, NJA 2017 s. 701
 - Inte synnerliga skäl att häkta 17-åring för vissa våldsbrott, NJA 1985 s. 56 (främst proportionalitetsprincipen)
- Andra häktningstider, 23 a § LUL och 24 kap. 4 a § RB

Unga lagöverträdare

Vissa andra processuella frågor

- Restriktioner och straffmätning (29 kap. 5 § p. 8 brottsbalken och NJA 2015 s. 769)
- Legalitetsprincipen träffar inte i praxis (NJA 1991 s. 692 och skånska hovrätten 1/2-24 i B 3038-23)
- Processrättsliga bestämmelsers tillämpning vid ändrade lydelser (NJA 2001 s. 279)
- Straffrättsliga bestämmelsers tillämpning vid ändrade lydelser (HD:s dom 6/3-24 i B 6145-23)

UPPSALA
UNIVERSITET